

Türkiye'nin Kalkınma Sürecinde Emval-i Metrukenin Değerlendirilmesi (1922-1930)*

Onur ÖZ**
Muhammet ERAT***

Öz

Gerek Kurtuluş Savaşı devam ederken gerekse savaşın sona ermesiyle birlikte Türkiye, emval-i metruke konusuna büyük bir hassasiyet ve özenle eğilmiştir. Türk hükümetleri, yapmış oldukları hukuki düzenlemelerle emval-i metrukenin korunması ve değerlendirilmesi yönünde önemli çalışmaları yürütmüştür. Aynı zamanda metruk mallar, hükümet kontrolünde tutularak onların suiistimale uğraması engellenmeye çalışılmış ve korunması için çaba harcanmıştır.

Savaşın sona ermesiyle birlikte ekonomik, sosyal ve kültürel alanda kalkınmak ve gelişmek isteyen Türkiye, hedefini gerçekleştirebilmek için emval-i metrukeye ait taşınmaz malları değerlendirme yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda, emval-i metrukelerden olan bazı taşınmazlar, bir takım kurumlara temlik ve tahsis edilmiştir. Bu kurumların başında Resmi Daireler, Belediyeler ve Özel İdareler gibi kamu kurum ve kuruluşları gelmektedir. Bundan başka Ziraat Bankası, Sanayi ve Ticaret Odaları, Borsalar ve bazı fabrikalar ile bazı hayır kurumları da bu kapsama alınmıştır. Öte yandan kültürel alana da destek olmak amacıyla, mektepler ve diğer bazı binalar ile özellikle de yurdun çeşitli yerlerinde bulunan Türk Ocaklarının ihtiyacı için bir kısım taşınmazların tahsisi ve temliki yoluna gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Emval-i Metruke, Ermeni Malları, Terkedilmiş Mallar, Türkiye'nin Kalkınma Süreci

* Bu makale, yazarın Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, onuroz3517@gmail.com

*** Prof.Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, muherat@comu.edu.tr ORCID: 0000 0002 0705 1447

Evaluation of Abandoned Properties in Turkey's Development Process (1922-1930)

Abstract

Both during the War of Independence and after the war ended, Turkey has been very sensitive and attentive to the issue of abandoned properties. Turkish governments have carried out important efforts to protect and evaluate abandoned properties through legal regulations. By keeping abandoned properties under government control, they have tried to prevent their misuse and have made efforts to protect them.

With the end of the war, Turkey, which wanted to develop and improve in the economic, social and cultural fields, decided to evaluate the immovable properties belonging to abandoned properties in order to achieve this goal. In this direction, some immovable properties from abandoned properties were assigned and allocated to certain institutions. Public institutions and organizations such as Official Offices, Municipalities and Special Administrations come first among these institutions. In addition, Ziraat Bank, Chambers of Industry and Commerce, Stock Exchanges, some factories and some charitable institutions were also included in this scope. On the other hand, in order to support the cultural area, schools and some other buildings, and especially some real estates for the needs of Turkish Hearths located in various parts of the country, were allocated and transferred.

Keywords: Abandoned Properties, Armenian Properties, Abandoned Properties, Turkey's Development Process

Giriş

Emvali Metruke (Terkedilmiş Mallar) tabiri genel olarak, tehcir veya savaş dolayısıyla Anadolu'yu terk etmiş olan Rumların ve Ermenilerin arkasında bıraktığı mallar anlamında kullanılmaktadır. Emval-i metruke, kısmen Müslümanlara ait malları kapsasa bile daha çok gayrimüslimlere ait terkedilmiş taşınır ve taşınmaz malları içerisine almaktadır. Bu çalışmamızda Emval-i Metruke içerisinde yer alan taşınmazlardan gayrimüslimlere ait olanların Türkiye'nin kalkınması açısından nasıl değerlendirildiği ele alınacaktır. Bu amaç doğrultusunda sadece Ermeni emvali kullanılmamış, özellikle mübadeleye tabi tutulmuş olan Rumların arkada bıraktığı mallar da değerlendirilmiştir.

Emval-i Metruke meselesi TBMM'de ilk defa, Doğu Cephesi'nde Ermenilerle mücadele edildiği sırada, 9 Eylül 1920 tarihinde gündeme gelmiştir. Bu bağlamda, işgalden kurtarılan bölgelerdeki mallara ilişkin yapılması düşünülen düzenlemeleri içeren ve düşman istilâsından kurtulan yerlerde sahiplerinin kaçmasından dolayı, sahipsiz kalan taşınabilir mallar ve ekili topraklar hakkında hazırlanan kanun teklifi görüşülmüştür.¹

Sonrasında, gerek Doğu Cephesi'nde, gerekse Batı Cephesi'nde elde edilen başarılar, konunun 14 Mart 1921'de TBMM'de yeniden görüşülmesine neden olmuştur.² Emval-i metruke ile ilgili yapılacak olan yasal düzenlemelerle, terkedilmiş sahipsiz malların kötüye kullanılmasının önüne geçilmesi amaçlanmaktaydı. Aynı zamanda sahiplerinin kaçması veya kaybolmasından dolayı sahipsiz kalmış emval-i metruke-den olan taşınabilir malların hükümetçe satılması, taşınmaz mallar ile ekilebilir arazilerin ise idare edilerek gelir elde edilmesi düşünülmüyordu. Sahiplerinin yurda dönmesi halinde malların yapılan masraflar tahsil edildikten sonra sahibine iade edilmesi de planlanıyordu. Böylece uzun uğraşlar neticesinde Meclis, Emval-i Metruke Kanunu adıyla bilinen söz konusu kanunu 20 Nisan 1922 tarihinde kabul etmiştir.³

Öte yandan, Osmanlı Hükümeti, 26 Eylül 1915 tarihinde, "Tasfiye Kanunu" adı verilen geçici bir kanun çıkarmış ve sevke tabi tutulan Ermenilerin yabancılara olan borçlarını, metruk malları değeri karşılığında tasfiye ederek ödemeye çalışmıştır.⁴ Bunun nedeni Ermeniler üzerine alacağı olan ülkelerin Osmanlı Hükümeti'ne uyguladığı siyasi baskılar olmuştur. Öte yandan Tasfiye Kanunu çıkarıldığı zaman sevke tabi tutulan kişiler o sırada halen Osmanlı sınırlarında yaşadığı için mallarından elde edilen hasılat doğrudan bu kişilere ödenebiliyordu. Ancak bu dönemde Türkiye sınırları dışında kaldıklarından, doğrudan ödeme konusunda güçlükler yaşanacağı için satıştan elde edilen hasılatların sahibi adına emaneten mal sandıklarında tutulması gerekiyordu. Aynı zamanda, terkedilmiş taşınmaz mallardan bazıları zarar görmüş, yıkılmaya yüz tutmuş veya kullanılamaz durumda olduğu için hükümet tarafından kiraya verilemez durumdaydı. Korunması veya idaresi mümkün olmayan metruk malların geri döndüklerinde sahiplerinin veya varislerinin de kullanabilme olasılığı olmayacağından açık arttırma yoluyla satılarak hasılatının sahiplerine verilmek üzere mal sandıklarında tutulması düşünülmüyordu. Ancak Emvali Metruke Kanunu'nun

1 TBMM Zabıt Cerideleri, Devre I, C. IV, Birleşim 62, s.38.

2 TBMM ZC, Devre I, C. XIX, Birleşim 7, ss.121-122.

3 TBMM ZC, Devre I, C. XIX, Birleşim 31, ss.303-321.

4 Detaylı bilgi için; Firdes Temizgüney, Emval-i Metruke Meselesi Ermenilerden Kalma Mallar, TTK, Ankara 2017, ss.62-74.

beşinci maddesi kaçması veya kaybolması hükmen sabit olanları kapsadığı için bu hüküm malların hükümet tarafından kullanılmasını veya satılmasını zorlaştırıyordu. Ayrıca, Emvali Metruke Kanunu'ndan önce bazı kişiler, Tasfiye Kanunu ve 8 Ocak Kararnamesinin hukuki boşluklarından yararlanarak ikametgâhı bilinmeyen kişiler hakkında yüklü alacakları olduklarını iddia ederek dava açmışlar ve bu yolla hazineyi zarara uğratmışlardır. Bu durum terkedilmiş malların büyük çoğunluğunun hak sahibi olmayanların eline geçmesine ortam hazırlıyordu. Tüm bunların önüne geçmek üzere TBMM Hükümeti, Hükümet Başkanı Hüseyin Rauf Bey'in önderliğinde Emvali Metruke Kanunu'nda değişiklikler içeren 24 Ağustos 1922, 1 Eylül 1922, 26 Kasım 1922 tarihli kanun tasarılarını 14 Nisan 1923 tarihli oturumda Meclise sunmuştur.⁵ Böylece Meclis, 20 Nisan 1922 kanununda bazı değişiklikleri içeren ve bu kanunun yerini alan 15 Nisan 1923 tarihli yeni bir kanunu kabul etmiştir. TBMM, bu yeni kanunla 1915'te sevke tabi tutulan kişilerin malları, alacakları ve borçları ile ilgili düzenlemeleri içeren bir dizi önlemi de almış oluyor ve emval-i metrukeleri koruma altına almış olmayı umuyordu. Yapılan düzenlemeyle, taşınmaz malların takdir edilecek olan bedellerinden tasfiyesinden sonra kalacak miktar, sahipleri adına gelir olarak kaydedilmiş olacaktı.⁶

Kurtuluş Savaşının sona ermesiyle birlikte, Türkiye'yi ilgilendiren bazı mühim meseleler ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında, Anadolu'ya göç eden Türk ve Müslüman muhacir mübadiller ile savaş dolayısıyla haneleri zarar görmüş olan kimselerin durumu yer alıyordu. Bir anda her iki unsurun iskân edilmesi ihtiyacının ortaya çıkması, hükümeti iskân ihtiyacını emval-i metrukeden karşılamaya yöneltmiştir.⁷ Öte yandan savaş ve işgal dolayısıyla iktisadi ve kültürel alanda kalkınmaya ihtiyaç duyan Türkiye için bir başka yol yine emval-i metrukenin değerlendirilmesi olmuştur. Bu durumda Türkiye, daha çok hükümet elinde bulunan ve sahipsiz kalmış olan taşınmaz malları değerlendirmiştir. Bundan başka, hükümetin elinde bulunan birçok metruk emvalin kontrolünün ve denetiminin dönemin şartlarına göre zor oluşu metruk malların korunmasını zorlaştırdığı gibi zarar görmesini ve kötüye kullanımını kolaylaştırıyordu. Tüm faktörler birleşince emval-i metrukenin sahiplendirilmesi ve dağıtılması elzem hale geliyordu.

Cumhuriyetin ilanından sonra emval-i metrukeyle ilgili yapılan önemli hukuki düzenlemelerden bir tanesi 13 Mart 1924 tarihli düzenleme olmuştur. Söz konusu tarihte İmar ve İskân Kanununun sekizinci maddesine ilave yapılarak gerek işgal nedeniyle düşmanın verdiği tahribattan, gerekse askeri harekât nedeniyle hükümetin verdiği zarardan dolayı evsiz kalanlar için tazminat ödenmesi yoluna gidilmiştir. Tazminatın ödenme biçimi olarak, zarar görenlerden muhtaç olanlar gözetilerek, zararlarının nispetinde hükümet elinde bulunan emval-i metrukeden artan sahipsiz emlakın dağıtılması uygun görülmüştür. Dağıtılacak olan metruk taşınmazların bedellerinin ise, daha sonra Maliye bütçesinden karşılanacak olan ödenekten mahsup edilmesi ka-

5 TBMM ZC, Devre I, C. XXIX, Birleşim 24, ss.139-143.

6 TBMM ZC, Devre I, C. XXIX, Birleşim 25, ss.159-175.

7 DABCA. BK. KDB., 6-35-16, Belge No 1-2.

rarlaştırılmıştır.⁸ Burada “artan sahipsiz metrukenin” ibaresi dikkat çekicidir. Bu durum, metruk emlakın bedelsiz olarak dağıtıldığı anlamına gelmemekle beraber, mali şartları gereği emval-i metrukeden herhangi bir taşınmaz almaya gücü yetmeyenler adına hükümet, bedeli bütçeden karşılanmak üzere, metruk malları sahiplendirme yoluna gitmiş olacaktı. Hükümet böylece, hem evsizlere çare aramayı hem de emval-i metrukenin korunmasını sağlamayı hedefliyordu. Böylece hükümet, metruk malların korunması için yapılacak olan giderlerden de sıyrılmayı umuyordu.

15 Nisan 1925 tarihine gelindiğinde ise, 13 Mart 1924 tarihli kanunun birinci ve ikinci maddelerinde bazı düzenlemelere gidilmiştir. Bunun temel sebebi, tahribata uğramış olan mülklerin zararının yaklaşık iki milyar lirayı bulması, buna karşılık metruk araziden elde edilecek gelirlerin yaklaşık yirmi beş, otuz milyon lira olması nedeniyle metruk malların zararı karşılamaktan uzak olması gösterilmiştir. Aynı zamanda metruk emlakın açıkta olan kişi sayısını karşılamakta yetersiz olduğu tespit edilmiştir.⁹ 13 Mart Kanununda yer alan “artan sahipsiz metrukenin” ibaresinden de eldeki mevcut sayının söz konusu zararı karşılamayacağı kendini göstermektedir.

Yapılan değişiklikler sonucu, kanunun birinci maddesi, emval-i metrukenin Hükümet tarafından satılmasını ve elde edilen gelirin savaşta zarar gören kişilere zararları ölçüsünde verilmesini öngörüyordu. İkinci maddede yapılan değişiklik sonucu, söz konusu mallarda, Birinci Dünya Savaşı başlamadan önceki değerleri dikkate alınıyor ve Maliye bütçesinden tahsis edilip sahibinin cari hesabına kaydedilen metruk mallar, bedelleri faiziyle birlikte hesaplanmak üzere memleket sandıklarına veriliyordu. Böylece malların hem savaştan önceki değerleri korunmuş oluyor, hem de faizleri hesaplanarak sahiplerinin zarara uğramaması sağlanmış oluyordu.¹⁰ Bununla birlikte TBMM, yeni bir yasal düzenlemeye giderek mübadele dışı tutulanlardan metruk olup muhacir ve mübadillere verilmiş veya verilecek olan metruk taşınmazların 1915 yılı değerinden işlem görmesini istemiştir. Böylece, Ermenilerden ve Rumlardan kalma emval-i metrukenin 1915 yılına kayıtlı değerinden satılmasını ön gören 13 Mart 1926 tarihli ve 781 sayılı düzenlemeyi yürürlüğe koymuştur. Her iki düzenlemeden anlaşılacağı üzere emval-i metrukenin kıymeti artık Birinci Dünya Savaşı öncesi değerini işaret etmektedir. Bu düzenlemeler, emval-i metrukenin kıymetinin düşürülmesi için yapılmış düzenlemeymiş gibi bir izlenim oluşturuyor olsa da asıl amaç emval-i metrukenin değerini korumaktır. Çünkü savaş dolayısıyla birçok emval-i metruke zarar görmüş, kimisi yanmış, onarılamamış; kimisi yeniden düzenlenmiş, küçük olanlardan kimisine ise ilave odalar yapılmış olabilme ihtimali söz konusudur. Dünya savaşından itibaren Anadolu'ya göç etmeye başlayan bazı muhacirlere tahsis edilen metruk taşınmazların olduğundan¹¹ hareketle, metruk mallara iskan edilen kişilerin mallarının işgal ve savaş dolayısıyla zarara ve tahribata uğraması kaçınılmazdır. Buna karşın, 13 Mart 1926'da yapılan söz konusu düzenlemeyle birlikte emval-i metruke tahsis edilen kişinin evi savaş dolayısıyla yanmış ise o evin bedeli yirmi beş bin lirayı aşmamak

8 Söz konusu düzenlemenin muhacirlerden ayrı tutulmasına kanaat getirilerek ilave madde yerine 13 Mart 1924 tarihli “Hükümet yedinde sahipsiz olarak mevcut bulunan emlakın, emvali ve emlakı düşman, pusat ve hasbellüzum Hükümet tarafından tahrib edilmiş olanlara nisbet dâhilinde tevzi hakkında kanun” olarak yürürlüğe girmiştir. Kabul edilen düzenlemenin birinci maddesi, “Mübadeleye gayri tabi eşhasa ait olup Hükümet yedinde bulunan metruk emlak ve arsa, düşman, usat ve hasbellüzum Hükümet tarafından hedim ve tahrip veya harp dolayısıyla ihraç edilmiş olan emlak sahiplerine, muhtaç olanlar tercih edilmek şartıyla zayıflarının derecesi nispetinde tevzi ve temlik olunur” şeklindeydi. İkinci maddesi ise, “bu suretle tevzi ve temlik edilecek emvali gayrimenkulenin bedelâtı bilâhara Maliye bütçesinden istihsal olunacak tahsistattan mahsub olunur” şeklindeydi; TBMM ZC, Devre II, C. VII, Birleşim 11, ss.411-420.

9 TBMM ZC, Devre II, C. XVIII, Birleşim 103, ss.56-62.

10 Firdes Temizgüney, “Lozan Sonrası Emval-i Metrukesine Yönelik Düzenleme ve Uygulamalar (1923-1928)”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 62, Bahar 2018, ss. 319-320.

11 DABOA. TŞR. HL., 3-30, Belge No 1-14.

kaydıyla işleme tabi tutulacağı günün kıymetinden işlem göreceksen, aynı şekilde kişi evine bazı ilaveler yaptıysa o evin değerini idare meclisleri belirleyecekti.¹²

TBMM, emval-i metrukenin temlik ve tahsisi ile ilgili tüm bunlardan başka iki önemli hukuki düzenleme daha yapmıştır. Bunlardan ilki, emval-i metrukenin takdir olunacak bedeli karşılığında, Ticaret ve Sanayi Odaları ve Borsalar ile yeni kurulacak olan fabrikalar için tahsisini sağlayan 22 Şubat 1926 tarihli ve 748 sayılı kanundur.¹³ İkincisi ise terkedilmiş binaların Türk Ocakları, Muallimler ve Mühendisler Birliği, Himayeyi Etfal, Hilal-ı Ahmer ve Tayyare Cemiyeti gibi kuruluşlara satılmasını veya kiralanmasını sağlayan 16 Haziran 1927 tarihli ve 1080 sayılı kanundur.¹⁴

20 Nisan 1922 Tarihli Emval-i Metruke Kanunu Kapsamında Yapılan İşlemler

20 Nisan 1922 Tarihli Emval-i Metruke Kanunu, yukarıda bahsi geçtiği üzere, taşınabilir malların satılmasını, taşınmazların ise hükümet tarafından idare edilmesini öngörüyordu. Böylece Hükümet, metruk malları değerlendirerek savaşın verdiği zararı gidermeye çalışmıştır. Bu süre zarfında, çiftçilerin ihtiyacından fabrikaların geliştirilmesine ve eğitim sektörüne kadar metruk emlakın değerlendirilmesine başlanmıştır.

Bazı çiftçilerin ihtiyaçlarının emval-i metrukeden karşılandığı görülmektedir. Örneğin, 1922 sonlarına doğru Bakanlar Kurulu, Yunan ordusunun çekilmesiyle birlikte Anadolu'yu terk eden Rum ve Ermenilerin ardında bıraktığı ipek böceği tohumlarının bedeli karşılığında ziraatçılara dağıtılmasına karar vermiştir.¹⁵ Bundan başka, 1923 yılının sonlarına doğru ise emval-i metrukeden olan ve İzmir ile Manisa'da bulunan üzüm bağları, açık arttırma yöntemiyle kiraya verilmiş. O sene üzüm üreticileri zarar ettiği için kira bedelinin önce dörtte biri tahsil edildikten sonra kalanının tecil edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁶ Bu karara ek olarak 13 Mart 1924 tarihinde benzer bir durumun Aydın'da bulunan incir bahçeleri kiracılarına da uygulanmasına yönelik bir takım kararlar alınmıştır.¹⁷

Aynı zamanda bazı fabrikaların geliştirilmesine yönelik bir takım çalışmalar da yürütülmüştür. Bunlardan ilki Tarsus'ta bulunan ve Mavromati ailesine ait terkedilmiş ipek ve çirçir fabrikalarıdır. 1922 yılında Hükümet tarafından müdahale edilerek el konulan bu fabrikaların açık arttırma yoluyla kiraya verilmesi uygun görülmüştür.¹⁸

Öte yandan metruk malların ihtiyaç doğrultusunda eğitim sektöründe de değerlendirilmeye başlandığı görülmüştür. 1922 yılında, Bursa Maarif Müdürü, Sultaniler, Erkek ve Kız Muallim Okulları ile Sanat Okulları öğrencilerinin ihtiyaçlarının emval-i metrukeden karşılanmasından kaynaklı duyduğu memnuniyeti Maarif Nezareti'ne yazıyla başvurarak dile getirmiştir.¹⁹ Öte yandan Antalya'da İtalya murahhası tarafından 1919 senesinde kız mektebi olarak kullanılmak üzere kiralanmış ve kiralama süresi 1924 Mart'ında son bulacak olan emval-i metrukeden Dayıoğlu kardeşlere ait bir bina, emval-i metruke komisyonu tarafından müzayede yoluyla kiralanmak istenmiştir.²⁰ Yine aynı yıl içerisinde Konya Lisesi karşısında bulunan Ermenilerden kalma ev ile bahçenin takdir olunacak bedeli karşılığında lise için istimlak edilmesi

12 TBMM ZC, Devre II, C. XXIII, Birleşim 67, ss.86-88; TBMM ZC, Devre II, C. XXIII, Birleşim 70, ss.160-161.

13 TBMM ZC, Devre II, C. XXII, Birleşim 56, ss.209-210.

14 TBMM ZC, Devre II, C. XXVI, Birleşim 117, s.274; TBMM ZC, Devre II, C. XXXIII, Birleşim 75, ss.72-76.

15 DABCA. BK. KDB., 6-37-1, Belge No 2.

16 DABCA. BK. KDB., 8-42-18, Belge No 2

17 DABCA. BK. KDB., 9-17-7, Belge No 2.

18 DABCA. BK. MGM., 140-1-7, Belge No 2-6.

19 MEB, GENEL, 241-1206-1, Belge No 2-3.

20 DABOA. HR. İM., 40-41. Belge No 1-3.

kararlaştırılmıştır. Aynı zamanda Konya'da bulunan Kız Okulları ile bazı okullar tarafından kullanılan metruk binaların 1926 yılında Maarif Vekâletine temlik edileceği kararı alınmıştır.²¹

Yapılan işlemlere bakıldığında, Hükümetlerin genel olarak, 1922 Emval-i Metruke Kanununa uygun olarak hareket ettiğini, metruk mallar için kiralama yöntemine başvurduklarını ve temlik etme yoluna gitmediklerini söylemek mümkündür.

13 Mart 1924 Tarihli Kanundan Sonra Yapılan İşlemler

Yukarıda bahsi geçtiği üzere TBMM, savaşın verdiği tahribattan dolayı evsiz kalanların zararını karşılamının yolunu 13 Mart Kanunuyla onlara metruk malları dağıtarak gerçekleştirmeyi düşünmüş. Ancak yaklaşık bir yıl sonra, eldeki metruk malların zararı karşılamakta yetersiz kalacağını anlayarak 15 Nisan 1925 değişikliğine gitmiştir. Bunun yanı sıra Türk Hükümeti, daha 15 Nisan değişikliği yapılmaya kadar elindeki metruk malların bazılarını bazı kurumlara tahsis ve temlik etme yoluna gitmeye başlamıştır. Bunların başında Resmi Daireler, İl Özel İdareleri ve Türk Ocakları gelmektedir. Hükümetin, 13 Mart Kanunundan hemen sonra girişimlere başlaması, eldeki metruk malların savaştan zarar görenlerin ihtiyacını tam olarak karşılanmayacağına hükümet tarafından önceden ön görüldüğünü göstermektedir. Öte yandan metruk binalara bir de mübadilleri iskân etme girişimi ekleneceğinden aslında hükümetin sahihsiz olduğuna kanaat getirdiği metruk malları bir an evvel ülkenin kalkınması açısından değerlendirme girişimine kalkıştığını görmek mümkündür. Emval-i metrukenin idaresi daha önceki kanunla hükümete verildiğinden hükümetin elindeki metruk malların varlığını, sahiplik durumunu bilmesi, metruk malların nasıl ve ne şekilde değerlendirilebileceğinin kanaatine sahip durumda olması, onu böyle bir yola başvurmaya iten önemli bir etmen olsa gerektir. TBMM, zamanla hükümetin metruk mallarla ilgili kanısının farkına varmış olacak ki yaptığı hukuki düzenlemelerle hükümete destek sağlayacaktır.

Hükümet ilk iş olarak, 3 Nisan 1924 tarihinde çıkardığı bir kararname ile kirada olan devlet dairelerinin emval-i metrukeden olan yerlere nakledilmesini, böylece hazinenin kira bedeli ödemesi uygulamasına son verilmesini amaçlamıştır. Ancak, metruk taşınmazların muhacirlere ve mübadillere tahsis edildiği gerekçesiyle hükümet adına kullanılmayacağı bilirse de hükümet konaklarının ödediği yıllık kira bedelinin yüksek olması böyle bir kararın alınmasında önemli bir etken olmuştur. Bu nedenle bir aile iskânı için oldukça büyük olan konakların muhacirler yerine hükümet işlerine tahsis edilmesinin daha yararlı olacağı düşünülmüştür.²²

Bu karara karşılık, bazı kurumların kendileri için resmi daire tahsisi olarak emval-i metrukeye başvurulmasına yönelik, alternatif üretme girişimleri de olmuştur. Bunlardan biri olan Ünye Kaymakamlığı, makam konağı için daha önce kendilerine ayrılmış olan emval-i metrukeden kalma bir bina yerine eğitime ara vermiş olan Mustafa Kemal Paşa Mektebini veya Ana Mektebi kullanmayı önermiş. Ancak bu öneri, Ordu Vilayeti İl Genel Meclisinde yapılan müzakereler neticesinde reddedilmiş ve

21 Nevzat Onaran, Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930), 2013 İstanbul, s.414.

22 DABCA. BK. KDB., 9-21-4, Belge No 2.

makam konağı için daha önce ayrılmış olan emval-i metrukeden kalma bir binanın kullanılması uygun görülmüştür.²³

Metruk binaların mübadil muhacirlerde mi yoksa resmi dairelerde mi kalacağı hükümet içerisinde de ikilem yaratmıştır. 1929 yılına gelindiğinde Maliye Bakanlığı yayımladığı bir tezkere ile resmi dairelerce işgal olunan emval-i metrukeye ait binaların boşaltılarak mübadil muhacirlere bırakılmasını bildirmiştir. Ancak Bakanlar Kurulu, metruk binalara muhacirlerden çok devlet dairelerinin ihtiyaç duyduğunu ve metruk binaların muhacirlere bırakılmasının devleti daha çok zarara uğratacağını göz önünde bulundurarak karara karşı çıkmıştır. Böylece Bakanlar Kurulu, metruk binaların resmi dairelerde kalması ve devlet dairelerine tahsis edilmesine yönelik kararını yinelemiştir.²⁴

Metruk emlaktan bazı taşınmazların, Türklük ve Türk Milliyetçiliğinin inkişafı açısından Türk Ocaklarına tahsis ve temlik edilmesi girişimlerine de hızlıca başlanmıştır. 19 Mayıs 1924 tarihinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa başkanlığındaki İcra Vekilleri Heyeti tarafından çıkarılan bazı kararnameler ile Bursa, Ödemiş ve Tarsus'ta Ermenilerden kalmış olan binaların bedeli karşılığında Türk Ocaklarına satılması kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda, Bursa Türk Ocağı'nın kullanımında bulunan Ermenilerden kalma bir gazino, dört dükkân ve bir hanenin takdir edilecek bedelleri karşılığında söz konusu ocağa satılmasına karar verilmiştir.²⁵ Aynı şekilde, Ödemiş Türk Ocağı delegesi Doktor Şevket Bey tarafından yapılan başvuru neticesinde, Ödemiş'te Ermenilerden kalmış olan temsil ve müsamere salonunun, takdir edilecek bedel karşılığında Türk Ocağı'na temlik edilmesi Bakanlar Kurulu'na kabul edilmiştir.²⁶ Yine Tarsus'ta Ermenilerden kalmış olan bir kapılı hane, bir bab hane mağaza ve bir bab hane dükkân ile yetmiş dönüm bahçenin takdir edilecek kıymeti karşılığında, yirmi senelik taksitle ödenmesi şartıyla Tarsus Türk Ocağı'na devir ve satılmasına karar verilmiştir. Bu öneri, Mersin Mebusu Niyazi Bey tarafından Meclise sunulmuştur.²⁷

Öte yandan 1925 yılının hemen başında Elazığ, Afyon ve Mersin'de bulunan üç adet terk edilmiş binanın, 15 Nisan'da yapılacak olan düzenlemeyle Ermeni mallarının satışının kanunlaşmasına kadar takdir olunacak bedeli karşılığında Türk Ocaklarına kiraya verilmesi Bakanlar Kurulu tarafından uygun görülmüştür.²⁸

5 Ocak ve 8 Şubat 1925 tarihinde İçişleri Bakanlığının sunduğu tezkere doğrultusunda, Emval-i Metrukeden olan bazı bina, arsa ve mülklerin Türk Ocakları'na temlik için 1 Nisan 1925 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından karar alınmıştır. Bu karar ile birlikte hangi Türk Ocağının, hangi emvali metrukeye bedeli karşılığında sahip olabileceği belirlenmiştir;²⁹

23 Güzel Ordu Gazetesi, Sayı 32, 7 Mayıs 1928, s.

24 DABCA. BK. KDB., 6-55-5, Belge No 1.

25 DABCA. BK. KDB., 9-26-14, Belge No 2.

26 DABCA. BK. KDB., 9-26-15, Belge No 2.

27 DABCA. BK. KDB., 9-26-16, Belge No 2.

28 DABCA. BK. KDB., 9-26-16, Belge No 2.

29 DABCA. BK. KDB., 13-27-20, Belge No 1-6.

Türk Ocağı	Satın Alabileceği Emvali Metruke
İzmir	Bakırcıyan'a ait bina
Bayramiç	Petro Hanı
Elmalı	Saçlıoğlu Hacı Yorgi'ye ait 5 üst katlı kısmı ile beraber
Kastamonu	İzbeli sokağında Artin Süzeryan'a ait mağazalar
Edremit	Camii Vasat Mahallesinde Midillili Karamalı Mihalaki ve Gazar Yorgi'ye ait hisseler
Çarşamba	Güdükyan Hanı
Samsun	İstiklal Caddesi, 221 iskan numaralı hane, aynı cadde üzerinde Polihronoğlu Yavko hanesiyle birlikte
Samsun	210 numaralı Portakaloğlu zevcesine ait hane Şüküroğlu Kozma'nın tahtani ve fevkani kısmıyla birlikte
İlgın	10 numaralı bina
Alaşehir	Rum Meki ve Karapolit hane arsaları
Kandıra	Çarşı arkasında Terzi Hacı hanesi, müştemilatıyla birlikte
Nevşehir	Orta Mahalledeki Filipaki Hanesi Kandeviçoğlu İstefan'ın evi, Ermeni Kilisesi ile birlikte
Eskişehir	Hoşnudiye Mahallesinde Sivrihisarlı Kalpakyan (.....) hanesi Arifiye Mahallesinde Karit'in zevcesi Mihriye hanesi
Kırşehir	Bedrosyan Eczacı Mihran'a ait harap fırın dükkânı
Malatya	Ermeni emval-i metrukesinden 156 numaralı (...) oğlu Artış Toros Hamparsun ve 1 numaralı Harputlu Haçador'un haneleri
Bor	İbn-i Sırrı Mahallesinde Kavakyaprak Hacı Yanko hanesi
Karahisar-ı Şarki	Rum emvalinden 8 numaralı bina
Sarayköy	Kilise binası
Elazığ	Çolak Mardiros'a ait 23 numaralı otel ve kıraathane
Balıkesir	Keresteci Corc metrukatından 497 numaralı hane
Kars	Gazipaşa caddesi 70 ve 70/4 numaralı hane
Nevşehir	Beydeğirmeni mevkiinde 3398 umumi ve 44 hususi numaralı Kacaviçoğlu İstefan hanesi ve müştemilatı bahçe ile birlikte
Garbi Karaağaç	50 dönümlük metruke arsa
Alaşehir	Meyhaneci kerimesi Fotini'ye ait bina
Bergama	İstiklal meydanında sarraf Apustol zevcesi Aspasya'ya ait bina
Bayezit	Toramanoğlu Hacı Atina'ya ait bina
Nazilli	Yanni Kalidisi'ye ait bina
Burdur	Emval-i metrukeden 9 numaralı Makasçı Yorgi hanesi, Rum Kilisesi ile beraber
Akçayışehir	Çuhalı çarşısında Yanyalı Foti veresesine ait bina
Sinop	Kosti Cemidi ve Akbaş Dimitri vereselerine ait haneler
Edirne	Rum kulübü binası
Burhaniye	Kidoti Andon'a ait Çamlı Kahve namıyla maruf bina

Isparta	Çayyolu nam-ı mahalde Doryeşoğlu hanesi, gazinosu ile birlikte
Babaeski	Koço Yorgiyadis hanesi
Antalya	Rum cemaati evkafından Metropolithane ile müştemilatından kilise, sinema, leski gazinosu, idman alanı arsası
Foça-i Atik	189 numaralı Fırıncı Todori hanesi, 190 numaralı Çaçaron Elki hanesi
Çorum	Sofular Mahallesinde Simon Peronidis hanesi
İzmit	Hürriyet caddesi Eski Yalı Camii sokağında Ziya Eczanesi karşısında Tanaşaki Konstantinidis hanesi
Söğüt	Uncu Aleko hanesi
Hayrabolu	Soytarioğlu Tanaşo hanesi, müştemilatıyla birlikte
Salihli	Meyhaneci Tako hanesi, Mihaloğlu Tanaş ve Vasil'e ait arsa ile birlikte
Çankırı	Rum emval-i metrukesinden Ayvazoğlu Tudor'a ait 130 ve 131 numaralı bina
Amasya	Kaçoni binası
Niğde	Yanni Kiryakidis vereselerine ait 279 numaralı hane, müştemilatıyla
Manisa	Palamut nahiyesi Türkocağı için 72 numaralı bina
Manisa	Veziroğlu Yanko'nun evi
Silifke	Agayus hanesi ve müştemilatı
Tarsus	Meyhaneci Harolem veresesine ait dükkanlarıyla birlikte dört bab hane
Çanakkale	Hükümet Caddesi, Yorgi Sayako mahdumu Niko hanesi, Yukarı çarşıda Dr. Mihran hanesi, müştemilatıyla
Kırkağaç	Mürselpaşa Caddesi, 27 numaralı Sazlıoğlu Ligor hanesi
Muğla	4 numaralı Manolaki hanesi, 5 numaralı Eczacı Karalimos hanesi
Menemen	Mermerli Mahallesinde Fabrikacı Dimosten namıyla kayıtlı 42 numaralı hane
Tire	Vasfibey caddesinde Arabacıoğlu Arastidi hanesi, Müştemilatıyla
Uzunköprü	Halen ocağın bulunduğu Rum binası
Çal	Çarşı içinde Gölbaşoğlu Palli hanesi
Fethiye	Niko Özyidi hanesi, müştemilatıyla
Milas	Çanağaki Aleksi hanesi Kartaloğlu Foli hanesi
Trabzon	Kostapulo'ya ait bina
Bayındır	Toramanoğlu Hacı Atina'ya ait bina
Mersin	Ohannes madaması Viktorya'ya ait hane ile arsa, Mahmudiye Mahallesinde Safralı ve Mavramoli'ye ait sinema

Tablo 1: Emval-i Metrukenin hangi Türk Ocağına temlik edildiği gösterilmiştir.

Tablodan anlaşıldığı üzere, Anadolu'yu terk etmiş olan Rum ve Ermenilerden kalma çeşitli hane ve binalar, yurdun farklı yerlerindeki 60'a yakın Türk Ocağının temlikine sunulmuştur. Bunun yanı sıra İzmir Türk Ocağı Heyeti Başkanı tarafından 1926 yılının başında İzmir Türk Ocağı olarak kullanılmak üzere, emval-i metrukeden bir bina talebi daha olmuştur.³⁰

18 Nisan 1925 tarihli Muvazene-i Umumiye Kanunu ile 22 Nisan 1925 tarihli Müzayede, Münakaşa ve İthalat Kanunlarının yayımlanmasıyla birlikte, Türk ocaklarının ihtiyacı gözetilerek Bakanlar Kurulu tarafından yapılan tahsis ve temlik işlemleri son bulmuştur. Bu durum yeni bir hukuki düzenlemeyi beraberinde getirmiştir. Emval-i metrukenin Türk Ocaklarına satışıyla ilgili ihtiyaç duyulan söz konusu hukuki düzenleme, daha önce bahsi geçtiği üzere, 16 Haziran 1927 tarihli ve 1080 sayılı kanundur. Yapılan düzenlemeyle, terkedilmiş binaların Türk Ocakları, Muallimler Birliği ve Himayeyi Etfal gibi kuruluşlara satılması veya kiralanması yasal hale gelmiştir. Bu doğrultuda, Şebinkarahisar Mebusu Ali Sururi Bey ve arkadaşları tarafından meclise sunulan bir kanun teklifiyle, kendilerine ait binaları olmayan Türk Ocaklarına, emval-i milliye ve emval-i metrukeden birer bina satışı yapılabileceği önerilmiştir. Aynı zamanda ocaklara satılacak binaların takdir olunacak bedellerinin sekiz senede, sekiz eşit taksitle ödenebileceği teklif edilmiştir. Ancak, Çatalca Mebusu Şakir Bey'in önerisiyle bu süre on seneye çıkarılmış ve ödemelerin on eşit taksitle yapılması kabul edilmiştir. Yasa teklifi mecliste görüşülürken Giresun Mebusu Hakkı Tarık Bey'in emval-i metrukenin söz konusu kurumlara bedelli veya bedelsiz şekilde satılmasını içeren bir önerisi olmuştur. Aynı zamanda, Hükümetin varsa elinde olan bazı binaları, kira almaksızın beş-on sene süreyle bu tür kurumlara tahsis etmesini istemiştir. Ancak Çankırı Mebusu ve aynı zamanda Maliye Bakanlığı görevini yürüten Mustafa Abdülhalik Bey, bu talebe karşı çıkmış ve hükümetin buna yetkisi olmadığını belirtmiştir.³¹

Yasanın çıkmasıyla beraber Bakanlar Kurulu, 1927 yılında aldığı bir kararla, Doğu'dan gelebilecek muhacirlere tahsis edilmesi düşüncesiyle satılmayan ve bu süre zarfında Elazığ Türk Ocaklarına kiraya verilmiş olan Paşa Mahallesinde Harputyan'dan metruk 176 numaralı hanenin açık arttırma yoluyla satılmasına onay vermiştir.³²

Bu doğrultuda, 1927 yılına gelindiğinde bazı hayır kurumlarına da emval-i metrukeden tahsis edilen taşınmazlar olduğunu görmek mümkündür. Bunlardan bir tanesi, Malatya Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay) tarafından bina inşası için talep edilen bir arsadır. Söz konusu kuruma, bu talebi doğrultusunda, Malatya Baphuti mezrasında bulunan ve mübadeleye tabi tutulmayan şahıslardan olan Mari bint-i Bedrus'tan kalma metruk bir kıt'a tarla, yüz seksen beş lira bedeli karşılığında temlik edilmiştir.³³ Aynı şekilde, Eskişehir'de belediye binası civarında bulunan ve mübadeleye tabi tutulmayan şahıslardan olan metruk 656 metrekare iki kıt'a arsa, talebi doğrultusunda Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne metrekaresi kırk guruh karşılığında tahsis edilmiştir.³⁴

1928 yılına gelindiğinde Isparta'da, bir "Himaye-i Etfal Cemiyeti Müessesesi" kurulması için çalışmalar başlanmış. Bu amaçla, başını Isparta Mebusu Hafız İbrahim

30 MEB, GENEL, 103 - 508 - 37, Belge No 1-5.

31 TBMM ZC, Devre II, C. XXVI, Birleşim 117, s.274; TBMM ZC, Devre II, C. XXXIII, Birleşim 75, ss.72-76.

32 DABCA. BK. KDB., 24-25-19, Belge No 2.

33 DABCA. BK. KDB., 24-36-7, Belge No 2.

34 DABCA. BK. KDB., 24-36-8, Belge No 2.

Bey'in çektiği bir "Müessis Heyeti" kurulmuştur. Söz konusu heyet, tamamen kendi imkânlarıyla, Isparta valisinin de gösterdiği ihtimamla, emvali metrukeden kalma harabe halinde olan bir binayı 665 liraya satın almıştır. Aldıkları binayı, onarıp tadilat yaparak yenilemişler ve kullanılabilir hale getirmişlerdir. Ardından binaya "Çocuk Sarayı" adını vermişler ve binayı kendilerine uygun hale getirmişlerdir. Söz konusu heyet, binanın inşası ve tamirine devamla beraber Himaye-i Etfal Cemiyetinin gelir elde etmesi için 400 arşın bir arsa ile bir kıta tarla cemiyete temlik edilmiştir.³⁵

Bundan başka, uzun zamandan beri emval-i metruke binasında faaliyet gösteren Amasya Musiki Cemiyeti için bundan böyle söz konusu bina için mahalli idare meclisince belirlenecek bedel karşılığında kiraya verilmesi kararlaştırılmıştır.³⁶

Bunların yanı sıra Türkiye, yaşadığı işgal sürecinin yaralarını sarmak ve kültürel anlamda gelişme kat etmek için birçok ihtiyacını yine terkedilmiş mallar içerisinde seçmiştir. Bunların başında, artan nüfusa bağlı olarak ortaya çıkan okul ihtiyacı gelmektedir. Bu doğrultuda yurdun çeşitli yerlerinde bulunan terkedilmiş mallardan bazıları, mektep olarak kullanılmak üzere takdir edilecek bedelleri karşılığında Milli Eğitim Bakanlığına tahsis edilmiştir. Binalarının kullanışsız, harabe ve yıkılmak üzere olması ve kapasitelerinin yetersiz kalması, bazı okulları yine terkedilmiş Ermeni ve Rum mallarına yöneltmiştir. 1924 yılının Nisan ayında, Çengelköy Kerime Hatun Mektebi, binasının dar, karanlık ve kullanışsız olmasından dolayı emval-i metrukeden Tarla başı civarında bulunan ve bahçesi olan bir köşkün kendilerine tahsis edilmesi talebinde bulunmuştur.³⁷

Aynı şekilde, Sivas'ta bulunan Kız Muallim Mektebi, iki yüz öğrenciye hizmet vermesi gerekirken binasının küçük ve harap oluşu nedeniyle ancak elli öğrenciye kadar hizmet vermekteydi. Bu nedenle mektep için yeni bir bina arayışına girilmişti. Ancak, yeni bir bina inşa etmek için yeterli bütçe bulunmaması nedeniyle mektep için Paşa Bostan Mahallesinde bulunan Bostancıoğlu Todariki'ye ait iki bina ile Ermenilerden kalma hanelere bitişik olan iki binanın Kız Muallim Mektebine tahsis edilmesi Bakanlar Kurulu kararınca 1924 yılının yaz aylarında kabul edilmiştir.³⁸ Bu vesileyle 1925 yılına geldiğinde Sivas Kız Muallim Mektebi için emval-i metrukeden Ermeni Mektebi olarak kullanılmış olan binanın tahsis edilmesi uygun görülmüştür.³⁹ Yine 1924 yılı içerisinde, Çorum Ziraat Mektebi için okulun yakınında bulunan ve Avadikyan Agop Veldavhans'tan metruk ve hazine adına kayıtlı on bir kıt'a arazi, halka tecrübe ve numune tarlası yapılmak üzere bedelsiz olarak okula devredilmiştir.⁴⁰

Öte yandan Bartın ve Lüleburgaz'da da benzer gelişmelerin yaşandığı görülmüştür. 1924 yılında Bartın Belediye Meclisinde yapılan bir dizi görüşmeler neticesinde emval-i metrukeden Bartınlı Mihail'e ait olan evlerin eğitime tahsis edilmesi için yerel idareye terk olunması uygun görülmüştür.⁴¹ Aynı şekilde, Lüleburgaz Erkek Muallim Mektebinin kapasitesinin iki yüzü bulması neticesinde, mektep binasına bitişik olan emval-i metruke binalarının İl İdare Meclisince tahliye edilmesi sağlanmış ve binalar söz konusu mektebe temlik olunmuştur.⁴²

35 Isparta Gazetesi, Sayı 254, 21 Mart 1928, s.14.

36 DABCA. BK. KDB., 12-72-17, Belge No 2.

37 MEB, GENEL, 92-448-25, Belge No 2.

38 DABCA. BK. KDB., 10-39-14, Belge No 2.

39 MEB, GENEL, 92-448-12, Belge No 2-3.

40 DABCA. BK. KDB., 11-48-8, Belge No 2.

41 Zonguldak Gazetesi, Sayı 54, 24 Ağustos 1924, s.1.

42 Öz Dilek Gazetesi, Sayı 3, 1 Eylül 1924, s.10.

Bakanlar Kurulu, 18 Mart 1925 tarihinde aldığı bir kararla, gayrimüslimlere ait terk edilmiş okul, mabet, hayır ve sağlık müesseselerinin Özel İdarelere devredilmesini uygun görmüştü. Hükümet, bunun emval-i metruke kanununca sakıncası olmadığına kanaat getirerek konuyla ilgili emval-i metruke kanununda her hangi bir düzenleme yapmaya lüzum görmemişti.⁴³ Bu doğrultuda, İzmir'de, 1923'ten itibaren iki yıl boyunca mektep olarak kullanılan Rum ve Ermenilerin terk etmiş olduğu bazı evlerin İl Özel İdaresine devri için çalışmalar yürütülmüştür. Bunlar arasında, Saltanat-ı Milliye Mektebi için İzmir Kordonda bulunan Rumlardan kalma bir ev yer almıştır. Bir diğeri, Göztepe'de Ermenilerden kalma bir evde faaliyet göstermiş olan Hâkimiyet-i Milliye Mektebidir. Aynı şekilde, Reddi İlhak Mektebi, İkinci Kordonda Rumlardan kalma bir evde faaliyet göstermiştir. Ayrıca, Dokuz Eylül Mektebi ile Hilal Mektebi Bornova'da Ermenilerden kalma evlerde hizmet vermişlerdir. 1925 yılına gelindiğinde İzmir Maarif Müdürlüğü, Bakanlığa yaptığı müracaatla, söz konusu okulların faaliyetlerine devam etmesi gerektiği üzerinde duruyordu. Müdürlük, İzmir'de faaliyet gösteren beş yabancı okula karşılık Türk okullarının sayıca azlığını vurgulamış. İzmir'in önemli bir mevkide bulunması ve nüfusunun artıyor olmasından dolayı okul ihtiyacının giderek arttığını, bu nedenle, birçok Türk öğrencinin tahsilden yoksun kaldığını, bazılarının tahsiline yabancı okullarda devam ettiğini dile getirmiştir. Talepleri dikkate alan Maarif Bakanlığı, Rum ve Ermenilerden kalma evlerde bulunan söz konusu mekteplerin İl Özel İdaresine bedeli karşılığında devredilmesi için hükümete müracaatta bulunmuştur. Durumu inceleyen Maliye Bakanlığı, İzmir'de terk edilmiş halde bulunan Rum ve Ermeni mallarının 4,5 milyon liralık kısmı ile yine onlara ait bazı emlak ve arazilerin satışının gerçekleştirilebileceği yönünde Başbakanlığa görüş bildirmiştir. Sonuç olarak Başbakanlık, Maliye Bakanlığının görüşünü uygun bularak söz konusu mekteplerin bulunduğu binaların İzmir İl Özel İdaresine takdir edilecek bedeli karşılığında devredilmesini uygun görmüştür.⁴⁴

Emval-i Metrukenin ticari, ekonomik ve sanayi alanlarında gelişme kat edebilmek adına bazı kurumların ihtiyacı için de işleme tabi tutulduğu görülmektedir. Metruk gayrimenkullerin öncelikli olarak sanayicilere verilmesi gereği sanayiciler tarafından Mart 1923'te, İzmir İktisat Kongresi esnasında talep edilmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde kongre, "emval-i metrukeden müessesat-ı sınaïyenin bil hassa sanat erbabına verilmesi ve sanayi muhitlerinin inhilalinden vikayesi" yönünde karar almıştır.⁴⁵

Öte yandan, Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü, Ankara Ziraat Bankası'nın ahşap binalar arasında bulunması ve bu nedenle her türlü tehlikeye açık bir halde olmasından dolayı yeni bir binanın inşa edilmesi için ilgili makamlardan arsa talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine 3 Ağustos 1924 tarihinde toplanan Bakanlar Kurulu, bankanın daha güvenli bir şekilde çalışabilmesi için Ankara Balık Pazarı civarında bulunan emval-i metrukeden 600 metrekaarelik bir arsanın Bankaya satışını uygun görmüştür.⁴⁶

Maraş'ta tesis edilecek olan bir Çeltik Fabrikası için de Ermeni emval-i metrukesinden olan bir arsa uygun görülmüştür. Söz konusu arsa, şehrin güney yakasında, Islahiye yolunun yanında on dönüme yakın olup Hoca Tortu mahallesinde Karabet ve

43 DABCA. BK. KDB., 13-16-20, Belge No 2.

44 DABCA. BK. MGM., 140-2-2, Belge No 3-8.

45 Onaran, *a.g.e.*, ss.141-142.

46 DABCA. BK. KDB., 10-38-2, Belge No 2.

Abraham adlarına kayıtlı bir kıt'a arazinden oluşmaktaydı. Bakanlar Kurulu'nun 24 Ağustos 1924 tarihinde aldığı karar doğrultusunda, Hazinece bedeli takdir edilecek olan arsa, söz konusu fabrikanın kurulabilmesi için en uygun alan olarak düşünülmüştür.⁴⁷

1925 yılına gelindiğinde, dokuz seneden beri metruk bir halde bulunan ve ihmal edildiği anlaşılan yine Ermeni emval-i metrukesinden Elazığ İplik Fabrikası ile ilgili bazı çalışmalar yürütüldüğü görülmektedir. Bu doğrultuda fabrikanın, takdir edilen fiyattan ve uzun taksitlerle Elazığ'ın pamuk ihtiyacını temin etmek ve pamuk ekimini korumak amacıyla on beş sermayedar tarafından kurulmuş olan bir şirkete temlik edilmesi Bakanlar Kurulu'na kabul edilmiştir.⁴⁸ Ancak söz konusu İplik Fabrikasının, 15 Nisan 1925 tarihli düzenlemelere göre müzayede yoluyla temlik edilmesi mümkün olmasa da Bakanlar Kurulu konuyu görüşmek ve incelemek üzere toplanmıştır. Bunun üzerine Bakanlar Kurulu, söz konusu fabrikanın belirlenen fiyattan müzayedeye konulmasının zorunlu olduğu kanaatine varmıştır.⁴⁹ Diğer taraftan İzmir Borsa İdaresi tarafından İzmir İncir Borsası olarak kullanılmak üzere emval-i metrukeden iki bina talep edildiği görülmektedir. Bunun üzerine, Mart 1925'te, 2 ve 4 numaralı binaların takdir edilecek kira bedeli karşılığında İzmir Borsa İdaresine tahsis edilmesine karar verilmiştir.⁵⁰

Öte yandan, tarihler 2 Aralık 1925'i gösterdiğinde Bakanlar Kurulu tarafından meclise bir kanun tasarısı sunularak emvali metrukeden yapılan satışların kanunla da hüküm altına alınması teklif edilmiştir.⁵¹ Kanun teklifine göre, Ticaret ve Sanayi Odaları ile açılacak olan borsalar ve tesis olunacak fabrikalar için tahsisine lüzum görülecek emvali milliye ve metruke ile vakıf emlak ve arsaların takdir edilecek bedeli karşılığında söz konusu kurumlara verilmesi öngörülmüyordu. Kanun tasarısı mecliste görüşülürken bazı mebusların merakı üzerine kanunun, Tayyare Cemiyeti, Himaye-i Etfal, Türk Ocakları ve Muallimler Birliğini de kapsayıp kapsamadığı sorulmuştur. TBMM'nin 15 Şubat 1926 tarihli birleşiminde görüşülen tasarının gerekçeli kararında, ülkenin ticari yönden gelişimine ışık tutan Ticaret ve Sanayi Odalarının küçük ve harap olan binalarda hizmet verdiği belirtilmiş ve bir kısmının da Belediye ve Hükümet dairelerinin küçük bir odasında bulunduğu dile getirilmiştir. Özellikle İstanbul, İzmir, Konya ve Adana gibi önemli ticaret merkezlerinin de aynı durumda olduğu vurgulanmıştır. Bu nedenle ülkenin dört bir yanındaki Odalardan daha elverişli ve kullanışlı binalar talep edilmekte olduğu belirtilmiştir. Hükümetçe inşası zorunlu görülen bazı fabrika ve tesisler hakkında dahi aynı durumun söz konusu olduğu vurgulanmıştır. Kavanin-i Maliye Encümeni, Ticaret ve Sanayi Odaları ve Borsaları ile fabrikalar ve tesislerin yanı sıra kanun kapsamına Türk Ocakları ve belediye binalarının da alınmasını önermiştir. Ticaret Encümeni ise kanunun Ziraat Bankalarını da kapsamasını, fabrikaların ise sadece elli beygirlik kapasitede olanlarını içine almasını teklif etmiştir.⁵²

22 Şubat 1926 tarihinde yapılan toplantı ile söz konusu kanun "Genel çıkarlara hizmet eden müesseseler ile belediyelere ve ticaret ve ticaret ve sanayi ve ziraat oda-

47 DABCA. BK. KDB., 10-40-19, Belge No 2.

48 DABCA. BK. KDB., 15-54-14, Belge No 2.

49 DABCA. BK. KDB., 16-72-13, Belge No 2.

50 DABCA. BK. KDB., 13-20-12, Belge No 2.

51 DABCA. BK. KDB., 16-75-19, Belge No 2.

52 TBMM ZC, Devre II, Cilt 22, Birleşim 56, ss.14-17.

larıyla borsalara ve Hükümet ve Sanayi ve Maadin Bankası tarafından gerek re'sen ve gerek iştirak suretiyle vücuda getirilecek fabrika ve müesseselere, emvali milliye ve metrukeden veya mazbut vakıflardan lüzumu görülecek arazi ve arsalar icra Vekilleri Heyeti Kararıyla İdare Heyetlerince takdir olunacak bedel mukabilinde satılabilir" şeklinde kabul edilmiştir.⁵³

Daha önce bedelsiz olarak Balıkesir Ticaret Odası ve Borsası ile Balıkesir İktisat Müdürlüğü'ne tahsis edilmiş olan emval-i metrukeden kalma mağaza ve dükkânların 17 Aralık 1925 tarihi itibarıyla bedeli karşılığında söz konusu kurumlara kiralanması sağlanmıştır.⁵⁴ Ayrıca, 1926 yılında, Adana'nın Tekkezimmiyan mahallesinde bulunan Ermeni milletinden Kasap Paulus adına kayıtlı 3/10 numaralı hane, Adana Bölge Ticaret Müdürlüğü'ne tahsis edilmiştir.⁵⁵ Yine aynı mahalleden Bahçecioğlu Kasap Panus veresesinde metruk olan ve daire kullanımına elverişli olduğu düşünülen 7/1 numaralı hane de, Adana Bölgesi Sanayi ve Mesai Müdürlüğü'ne temlik edilmiştir.⁵⁶

1926 yılı içerisinde, Malatya'da emval-i metrukeden olan yedi tarlanın Malatya Sanayi ve Ticaret Odası'na temlik gerçekleştirilmiştir.⁵⁷ 1928 yılına gelindiğinde, 1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası iştirakıyla Malatya'da kurulan "Teşebbüsat-ı Sanaiyye Türk Anonim Şirketi"nin yakın bir zamanda açacağı konserve, dokuma ve ispirto fabrikaları için emval-i metrukeden mülk satışının yapılmasına Bakanlar Kurulu nezdinde karar verilmiştir.⁵⁸ 1928 yılı içerisinde, Yozgat'ta Adamyan veresesine ait olan metruk mağazaların kamuya faydalı hizmetleri dokunan Yozgat Ticaret Odası'na bedeli karşılığında temlik gerçekleştirilmiştir.⁵⁹

Söz konusu yasal düzenleme, yerel yönetimleri de kapsamaktaydı. Bu bağlamda, 1926 yılında, dokuz yıldan beri hizmet veren Sivas Hükümet Konağı karşısında bulunan ve on beş bin lira değerinde olan metruk haneler, bazı dükkânlar ve arazilerin, otuz sene müddetle ve otuz taksitle ödenmesi karşılığında Sivas Belediyesi adına istimlak edilmesine karar verilmiştir.⁶⁰ Diğer taraftan 1927'deki bir kararname ile Afyonkarahisar'ın Muttalıp mevkiinde bulunan ve Hobcan Agop'tan metruk olan on iki dönüm tarlanın, numune fidanlık olarak kullanılmak üzere bedelsiz olarak mahalli özel idaresine verilmesi kararlaştırılmıştır.⁶¹ Yine aynı yılın sonlarına doğru, Darende kasabasını dağımlıktan kurtarmak ve toplu hale getirebilmek için şehir merkezinde bulunan Ermeni mahallerindeki terk edilmiş binaların ve arsaların bedeli karşılığında belediyeye verilmesi kabul edilmiştir.⁶²

Tüm bunlardan başka, Halk Fırkasının bazı faaliyetleri için de emval-i metrukenin değerlendirildiği görülmüştür. Adana başına 1926 yılında yansıyan bir habere göre, Adana halkı, Halk Fırkasına yoğun bir ilgi göstermiş ve üyelik kaydı yapabilmek için partinin mahalle ocaklarına yoğun başvurularda bulunmuştur. Bunun üzerine Eski Hamam, Paşa Köy ve Ali Dede mahalleri, Halk Fırkasına müracaat ederek Sucuzade mahallesinden ayrılmayı ve kendilerine ait bir ocak kurmayı talep etmişlerdir. Söz konusu talepler partice uygun görülmüş ve ocak teşkil etmeleri için emval-i metrukeden bir bina tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır.⁶³

53 TBMM ZC, Devre II, Cilt 22, Birleşim 59, ss.265-267.

54 DABCA. BK. KDB., 16-77-13, Belge No 2.

55 DABCA. BK. KDB., 19-31-19, Belge No 2.

56 DABCA. BK. KDB., 19-31-2, Belge No 2.

57 DABCA. BK. KDB., 20-56-20, Belge No 2.

58 DABCA. BK. KDB., 30-48-15, Belge No 2.

59 DABCA. BK. KDB., 28-29-16, Belge No 2.

60 DABCA. BK. KDB., 19-33-17, Belge No 2.

61 DABCA. BK. KDB., 24-35-6, Belge No 2.

62 DABCA. BK. KDB., 25-52-15, Belge No 2.

63 Yeni Adana Gazetesi, Sayı 1341, 24 Mayıs 1926, s.3.

Sonuç

Kurtuluş Savaşı devam ederken Türkiye, karşısına sorun olarak ortaya çıkabileceğini öngördüğü ve çözüm arayışlarına girdiği Emval-i Metruke konusuyla ilgili önemli adımlar atmıştır. Bu öngörü sayesinde savaş dolayısıyla sahihsiz kalan metruk malların akıbetini korumayı hedeflemiştir. Türkiye emval-i metruke konusuna büyük bir hassasiyet ve özenle eğilmiştir. Her fırsatta konuyla ilgili düzenlemeler yaparak metruk malların kanun güvencesi altında değerlendirilmesini sağlamıştır.

Savaş sonrası büyük ölçüde tahrip olmuş ve her alanda yıpranmış bir ülkenin kalkınmasında emval-i metrukenin önemli bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Özellikle ekonomik alanda büyük ve hızlı bir gelişimin amaçlandığı dönemde, emval-i metrukeye ait arsa ve binaların, bazı fabrikaların kullanımına tahsis edilmesi dikkate şayanıdır. Bunu aynı zamanda, ticaret, sanayi odaları ve borsalarının da takip etmesi ülke ekonomisinin ne denli önemsendiğinin bir göstergesidir. Ayrıca, emval-i metrukeden bazı bina ve arsaların resmi daireler, belediyeler ve özel idarelere tahsis edilmesiyle devlet bütçesi büyük bir yükten de kurtarılmış oluyordu. Bundan başka, metruk malların temlikli bazı mektepler, hayır kurumları ve ocakları da kapsamı, emval-i metrukenin çok yönlü olarak değerlendirildiği sonucunu da ortaya koymaktadır. Metruk mallar söz konusu kuruluşlara, çoğunlukla takdir edilecek bedeli karşılığında tahsis edilirken, bazılarında bedelsiz olarak tahsis edildiği de olmuştur.

Çalışmamız göstermiştir ki ülkenin kalkınması açısından emval-i metrukeden sahihsiz kalmış olan malların bedeli karşılığında temlik ve tahsis edilmesi yoluna hızlı bir şekilde gidilmiştir. Sürecin hızlı işlemesi için öncelikle hükümet, çıkarmış olduğu kararnamelerle adımlar atmış; ardından TBMM yaptığı yasal düzenlemelerle sürece destek vermiştir. Böylelikle Türkiye, emval-i metrukeden kalma bazı arsa ve binaların hızla satılmasını veya kiralanmasını sağlayarak elde edilen gelirlerle savaşın yaralarını kısa sürede sarabilmeyi hedeflemiştir. Böylece hem emval-i metrukenin değerini korunmuş ve hem de onların zarar görmesinin ve kötüye kullanılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Bunun yanı sıra, metruk mallarla ilgili yapılan hukuki düzenlemelerin bazılarında mübadeleye tabi olanlar ve olmayanlar şeklinde ayırma gidilmesi, metruk malların değerlendirilmesinde daha çok ermeni emval-i metrukesinin kullanılmaya çalışıldığını da bir göstermektedir.

KAYNAKÇA

Devlet Arşivi

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhurbaşkanlığı Arşivi (DABCA)

Başbakanlık, Kararlar Daire Başkanlığı (BK. KDB)

Başbakanlık, Muamelat Genel Müdürlüğü (BK. MGM)

Milli Eğitim Bakanlığı, Genel (MEB, GENEL)

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (DABOA)

Hariciye Nezareti, İstanbul Murahhaslığı (HR. İM)

Taşra Evrakı, Halep Vilayeti (TŞR. HL)

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Zabıt Cerideleri (TBMM ZC)

Sürelî Yayınlar

Güzel Ordu Gazetesi, Sayı 32, 7 Mayıs 1928

Isparta Gazetesi, Sayı 254, 21 Mart 1928

Öz Dilek Gazetesi, Sayı 3, 1 Eylül 1924

Yeni Adana Gazetesi, Sayı 1341, 24 Mayıs 1926

Zonguldak Gazetesi, Sayı 54, 24 Ağustos 1924

Tetkik Eserler

Aslan Zehra, Güveloğlu Kurt Gülşah, "Ermeni Emval-i Metrukelerine Dair Alınan Kararlar ve Ermeni Cemaati İle İlişkiler (1923-1938)", *Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: XVI/33, Güz 2016.

Kardeş, Salahaddin, *Tehcir ve Emval-i Metruke Mevzuatı*, Ankara 2008.

Onaran, Nevzat, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1920-1930)*, İstanbul 2013.

Temizgüney, Firdes, "Lozan Sonrası Emval-i Metrukesine Yönelik Düzenleme ve Uygulamalar (1923-1928)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 62, Bahar 2018.

Temizgüney, Firdes, *Emval-i Metruke Meselesi Ermenilerden Kalma Mallar*, TTK. Ankara 2017.